

MİLLİ MÜCADELE'DE ADAPAZARI'NDA TARAFSIZ NİZÂM YÖNETİMİ

Sabahattin ÖZEL*

Milli Mücadele döneminde Adapazarı'nda belediye dairesinde yapılan bir toplantının sonunda Tarafsız Nizâm olarak adlandırılan bir yönetim oluşturuldu. Adapazarı'nda tarafsız bir statünün kurulması fikri daha 1920 Martında ortaya atılmış, milli harekete katılma kararının alındığı belediye dairesindeki toplantıda önce tarafsızlık eğilimi ağır basmış ve hatta "*İstanbul Hükümetini tanımayacağız, müstakil bir vaziyet alacağız*" şeklinde bir telgraf metni de hazırlanmıştı. Tarafsızlık düşüncesi, Adapazarı'nın varlıklı ailelerinin paylaştığı bir düşünceydi. Bu çevrelere göre Adapazarı ayak altında olan bir yer olduğundan, tarafsız kalınmadığı takdirde İstanbul Hükümeti ile Kuvâyı Milliye arasındaki mücadeleden büyük zarar görecekti. Adapazarı'nın 1920 yılı yaz ayları süresince sık sık el değiştirmesi ve taraflar arasında bir mücadele alanına dönüşmesi tarafsızlık tezini daha da güçlendirmişti. Bunda Kuvâyı Milliye'ye mensup bazı unsurların disiplinsiz tutum ve davranışlarının da etkisi olmuştu. Adapazarı'na Kuvâyı Milliye komutanı olarak atanan Kuşçubaşı Eşref Bey'in bazı varlıklı ailelerden önemli meblağlar alması, Arapzade'den 100 000 lira istemesi esnafın tepkisine yol açmıştı. İstanbul'da yayınlanan Neologos Gazetesi'ne göre 4 Ağustos 1920'de Kuvâyı Milliye'nin Adapazarı'nı tahliye etmesi üzerine Türk, Boşnak ve Tatarlardan oluşan bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti(!) yönetimi ele almıştı¹. Gazetenin iddiasına göre 6 Ağustos'ta tekrar Adapazarı'na gelen Kuvâyı Milliye halka ve özellikle Hıristiyanlara baskı yapmıştı. Yine aynı günlerdeki Ermenice Çağadamard Gazetesine göre Adapazarı halkının Kuvâyı Milliye'ye karşı mücadele amacıyla kurduğu Türk Müdafaa-i Hukuk Komitesi sayesinde şehirde çetelerin faaliyetinden eser kalmamıştı² 31 Ağustos 1920'de 24. Tümen Komutanlığınca Batı Cephesi Komutanlığına çekilen bir telgrafta, İbrahim Bey (Çolak İbrahim Bey) Kuvâyı

* Prof. Dr., İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

¹ *Vakit*, 12 Ağustos 1920, no:963

² *İleri*, 21 Ağustos 1920, no:934.

Seyyaresinin giriştiği yağma ve tecavüzler dolayısıyla hiç olmazsa Adapazarı'na uğratılmadan Eskişehir'e dönmesinin emredilmesi arz edilmişti³1-2 Eylül 1920'de Kuvâyi Milliye görülen lüzum üzerine Batı Cephesi Komutanlığının verdiği son emirler çerçevesinde alınan tedbirlerden biri olarak Adapazarı'nı tahliye etmiş, kaymakam Ferit Bey de maiyyeti ile birlikte şehri terk ederek Kuvâyi Milliye'ye katılmıştı. Bunun üzerine İstanbul Hükümetine mensup Mustafa adında birisinin⁴ komutasındaki bir müfreze Adapazarı'nı işgal etmişti. Ayrıca bu durum eşkıyalık yoluyla zengin olan Boşnak Ömer'in beklediği bir fırsattı. Seyfettin Ağa'nın oğlu olan Boşnak Ömer çapulculuğunu sürdürülebilmek amacıyla öteden beri Kuvâyi Milliye'nin manevi gücünü sarsmak ve kırmak için çaba harcamış ve aralıklı olarak kötülüklerine devam etmişti⁵. Boşnak Ömer 3 Eylül'de Rum, Ermeni, Boşnak ve Abazalardan oluşan avanesiyle Adapazarı'na girerek belediye dairesine yerleşmiş ve Adapazarı eşrafından teşkilat kuracağı gerekçesiyle 1000 lira istemişti. Bu durumu öğrenen Kuvâyi Milliye derhal Adapazarı'na aynı gün bir müfreze göndererek şehir halkını Boşnak Ömer'in, hem de İstanbul Hükümeti taraftarlarının zulmünden kurtarmayı kararlaştırdı. Adapazarı'na Arnavut Kazım (Kazım Kaptan) Müfrezesinin gönderilmesi, Asım Çavuş Müfrezesinin de bunu takviye etmesi ve harekate Milli Alay Yaveri İhtiyat Zâbiti Cengiz Bey'in komuta etmesi öngörülmüştü. Böylece Adapazarı'na iki koldan giren Cengiz Bey komutasındaki 50 kişilik müfreze İstanbul Hükümeti'nin kuvvetlerini dağlara kaçmaya zorlamış, aralarında Boşnak Ömer'in de bulunduğu 13 kişiyi yok etmişti. Halk sokağa fırlamış, kurtarıcılarını selamlıyor, alkışlıyor ve kucaklıyordu. Her evden yemekler ve limonatalar çıkarılıyor, Adapazarı sokaklarında dörder, beşer kişilik Kuvâyi Milliye müfrezeleri devriye geziyordu. Böylece Adapazarı tekrar Kuvâyi Milliye'nin eline geçmişti. Adapazarı'ndaki bu çatışmalar sırasında halktan üç kişi de ağır şekilde yaralanmışlardı⁶. Ermenice Çağadamard Gazetesine göre İstanbul Hükümeti yanlısı 40 kişilik kuvvet Adapazarı'nda ancak 2 saat kalabilmiş, 50-60 kişiden oluşan Kuvâyi Milliye'nin Adapazarı'na girmesiyle birçok aile korkularından İzmit'e kaçmışlardı⁷. Milli Kuvvetleri "*Yaşasın Kuvâyi Milliye*" sesleriyle karşılayan Adapazarı halkı 4 Eylül sabahı Hükümet konağının önünde toplanmış ve Cengiz Bey'den şöyle bir istekte bulunmuşlardı: "*Memleket*

³ Kazım Aras, *İstiklâl Savaşı'nda Kocaeli Bölgesindeki Harekat*, İstanbul 1936, s.27.

⁴ Muhtemelen Maan Mustafa Bey.

⁵ Cephne Mektupları, *Anadolu'da Yenigün*, 7 Ekim 1920, no:429-49.

⁶ Adapazarı'nın istirdadı, *Anadolu'da Yenigün*, 15 Eylül 1920, no:411-31

⁷ İleri, 10 Eylül 1920, no:950.

gençliği silahlanacak, Kuvâyı Milliye'den gayri herhangi bir kuvvetin memlekete duhulüne mani olunacak. Bunun için bu kuvvetin idaresi de deruhte edilsin”.

Cengiz Bey'in bu öneriyi hemen onaylamasıyla 3-4 yüz kişilik bir kuvvet oluşturulmuştu. 24. Tümen Komutanı Atıf Bey Adapazarı halkının Kuvâyı Milliye'ye gösterdiği bu yakınlık üzerine 5 Eylül 1920 de Geyve ve Havalisi Komutanlığına gönderdiği emrinde şu hususları bildirmişti.: Adapazarı, düşman baskısıyla terkedilmek zorunda kalınmadıkça elde bulundurulacak, bu görev Cengiz Bey Müfrezesiyle, güvenilir mahalli milis teşkilatına ait olacaktı. Adapazarı'yla Geyve arasında telefon haberleşmesi kurulacak, Adapazarı'ndaki kuvvetlerin geriyle bağlantı ve ulaşımının sağlanması için, Uzunkum-Hacımercanlar hattı, eğer mümkün olursa Sapanca ele geçirilecekti. Bunun için namuslu mahalli halk ile bir miktar milli kuvvetten yararlanılacaktı. Sapanca ele geçirilirse mahalli hükümetle birlikte asayiş ve güvenlik korunacak, Geyve'yle haberleşmesi sağlanacaktı. Adapazarı, Sapanca ve diğer bütün yerlerde halkın şeref ve haysiyetine fevkalade saygılı olunacak, mallarına kesinlikle tecavüzde bulunulması önlenecekti.

Birlik komutanları bu emirleri aynen uygulayarak ve adil davranarak halkın gönlünü kazanmışlar, teşkilatı genişleterek güçlendirmeye çalışmışlardı⁸. 5 Eylül günü Adapazarı'na Tavuklar'dan gelen bir köylü Talustan Bey'in bir haberini getirdi. Abaza Talustan Kuvâyı Milliye'nin Adapazarı'nı terketmemesi halinde şehri yakma tehdidinde bulunmaktaydı⁹. Talustan, ertesi sabah Adapazarı'na girme girişiminde bulunmuşsa da başarılı olamamıştı. Ancak Kuvâyı Milliye'nin Adapazarı ve Sapanca'daki varlığı uzun sürmemiş, 12 Eylül 1920 de Cengiz Bey ve kuvvetleri aldıkları emir üzerine Karaçam'a dönmüşlerdi. Bunun üzerine Adapazarı İstanbul Hükümeti taraftarlarının eline geçmiş, Damat Ferit Hükümeti Adapazarı Kaymakamlığına İzmit'te komiser muavini olarak görev yapan Şevki Efendi'yi atamıştı. Adapazarı'nın el değiştirdiği böylesine durumlarda şehirde adeta Kuvâyı Milliyeci avı başlamaktaydı¹⁰. Ayrıca halkın can ve mal güvenliği kalmıyor, soygun ve yağma olayları artıyordu. Soygun yapanlar arasında sözde resmi görevlilere de rastlanmaktaydı. Adapazarı'nda jandarma takım komutanlığı yapan Kuvayı İnzibatiye artıklarından teğmen Saffet Nezihî Soğanpazarı'ndaki Şükrü Efendi'nin hanında kalmakta olan Rize'li İslam Efendi'yle Yakup Kaptan'ı

⁸ Kâzım Aras, aynı eser, s.36-37.

⁹ Cephe Mektupları, Anadolu'da Yenigün, 7 Ekim 1920, no:429-49.

¹⁰ Mesela, bahriye tabur imamlarından İbrahim Efendi'yle kardeşi parçalanmak suretiyle öldürülmüşlerdi., Yunus Nadi, Ankara'nın İlk Günleri, İst.1955, s.23

Kuvâyı Milliyeci oldukları suçlamasıyla 4 gün hapsedmiş, bu süre içinde kendilerini hem dövdürmüş, hem de 380 liralarnı almıştı. Saffet Nezihi yine aynı handa 500 liralarnı gasbedildiği için şikayetçi olan iki kişiyi hem dövdürmüş, hem de 400 lira karşılığında serbes bırakmıştı¹¹.

Kuvâyı Milliye'nin Adapazarı'nı tekrar ele geçirmesi için çok fazla bir sürenin geçmesi gerekmedi. Rum ve Ermeni çetelerinin Adapazarı'nda katliam yaptıklarına dair bir haberin Geyve'ye ulaşması, halkın silaha sarılmasına yol açmıştı. Geyve Milli Alayı'nın ikinci taburu ve yardımcı müfrezeler önlerinde ulema ve eşraf olduğu halde nizamiye kıtalarıyla birlikte harekete geçmişlerdi. Karaçam'dan çıkınca iki kola ayrılan bu kuvvetler Adapazarı ve Sapanca yönlerine sevk edilmişlerdi. 9 Ekim sabahı Arifiye civarında Rum ve Ermeni çeteleriyle müsademeye giren Kuvâyı Milliye, yine Beşköprü ve Erenler tepesinde cehennem bir ateşle karşılaşmış ve 4 saat süren bir çatışmanın sonucunda Adapazarı'nı ele geçirmişti. Aynı gün Milli müfreme komutanlarından Kazım Kaptanla arkadaşı makinist Davut, İstanbul'dan Adapazarı'na gelen 35 vagonlu bir tren ve lokomotifi ele geçirmişler, bayraklarla donatılan treni Karaçam'a götürmüşlerdi. Sapanca yönüne hareket eden Kuvâyı Milliyede yine 9 Ekim'de Rum ve Ermeni çeteleriyle 4 saat süren bir çatışmadan sonra burayı işgal etmiş, bu sırada kadın erkek tüm Sapançalılar vargüçleriyle düşmana saldırarak Kuvâyı Milliye'ye yardımcı olmuşlardı¹². Ayrıca bu sırada Geyvelilerin takip ettikleri büyük ve mukaddes davayı açıklayan beyannameler hazırlayarak yayınlamaları, Adapazarı, Sapanca ve İznik yörelerinde büyük etki yaratmış, halk düşmanla sonuna kadar mücadeleye yemin etmişti. Bununla beraber bu durum da uzun sürmemiş, daha önce de belirttiğimiz gibi İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Yunan kuvvetleriyle birlikte Sapanca'ya gelerek halka baskı yapmış ve 12 Ekim'de kasabayı yakma tehdidinde bulunmuştu.

İşte Adapazarı eşrafının paylaştığı endişelerin 1920 yılının ikinci yarısı boyunca doğrulanması Tarafsız Nizam projesini uygulanma aşamasına vordürmüştü. Diğer taraftan son olarak Kuvâyı Milliye'nin Adapazarı'nı düşmandan temizleyip buradan çekilmesi esnasında, komutanlar Adapazarı eşrafına meydana gelen boşluğu doldurmak üzere Kuvâyı Milliye'ye eğilimli

¹¹ Feridun Kandemir, *İstiklal Savaşında Bozguncular ve Casuslar*, İstanbul 1964, s.103-104.

¹² Biz 9 Ekim'de Kuvâyı Milliye'nin Adapazarı ve Sapanca'yı tekrar ele geçirmesine ilişkin hareketini Anadolu'da Yenigün özel muhabirinin Geyve'den çektiği 10-11 Ekim 1920 tarihli telgraflarına dayanarak aktardık. Kazım Aras bu tarihi 8 Ekim olarak vermekte, ayrıca Kuvâyı Milliye'nin Sapanca'yı herhangi bir direnişle karşılaşmadan ele geçirdiğini kaydetmektedir (aynı eser, s.47).

olmak şartıyla tarafsız bir yönetimin kurulmasını tavsiye etmişlerdi. Adapazarı eşrafı bu tavsiyeye uymuş, 11-12 Ekim 1920 gecesi bu hususta gereken görüşmelerde bulunmak üzere Geyve'ye bir heyet göndermişlerdi¹³. Belediye Reisi İsmail Efendi'nin başkanlığındaki heyette eşraftan Emniyet Bankası veznedarı Mustafa, Müderris Hacı Mustafa Efendilerle, yine eşraf ve tüccardan Salih, Nazım ve Sadık Beyler bulunuyorlardı. 12 Ekim sabahı Geyve Havalisi Komutanlığı Karargahında mutasarrıf ve komutanlıktan oluşan karma bir heyetle, Adapazarı'ndan gelen heyet arasında görüşmeler yapılmıştı. Görüşmelerde Adapazarı heyetinin beraberinde getirdiği beş maddelik beyannamesi şartlı olarak kabul edilmişti. Buna göre Adapazarı mahalli hükümeti mevcut 500 kişilik kuvvetini 1500 e çıkararak kendilerini gerek Kuvâyı Milliye karşıtı güçlere, gerekse Yunanlılara karşı savunacaktı. Adapazarı heyeti gereğinde Kuvâyı Milliye'nin yardım etmesini rica ederek bu şartı kabul etmişti. Yine bu görüşmede Kuvâyı Milliye'nin sabaha karşı Adapazarı'nı boşaltmasından sonra firar edemeyen Abazaların ertesi gün şehre girmek için yaptıkları girişimin başarılı olamadığı anlaşılmıştı. Abazaların tehditkar bir vaziyet aldığını gören Adalılar derhal 100 kişilik mahalli kuvveti toplayarak onların şehre girmesini yasaklamışlardı. Eşraf, Ada teşkilatının temelini kuran bu olay üzerine hemen toplanmış ve gerekli kararları alarak bir beyanname haline getirmişti. Ancak bu kararlarını Kuvâyı Milliye'ye bildirmeden bir şey yapmayacaklarını düşündüklerinden, konuyu önce Kuvâyı Milliye'yle görüşmek üzere Geyve'ye gitmişlerdi. Adapazarı Heyeti bu hususu Yunan ve Kuvâyı Milliye karşıtı güçlerle de görüşeceklerini dönüşlerinde bildirmişlerdi. Adapazarı Heyeti Kuvâyı Milliye'den kurdukları teşkilatın düzeni için şehirde görevlendirilmek üzere bazı meslek elemanları da istemişlerdi. Heyet ayrıca teşkilatını tamamlayıp güçlendikten sonra her tarafla haberleşmek, İstanbul'la ulaşım araçları ve yardım sağlama serbestisine sahip olmak istediklerini, böylece Adapazarı ve Anadolu sahil ticaretini genişletebileceklerini özel olarak bildirmişlerdi. Yüzde yirmisi sürgün olan 200 kişilik muhalif Abaza kuvveti Adapazarlıların azmi karşısında çekilmişler ve bir daha gelmeyeceklerini söylemişlerdi. Adapazarı Mahalli Hükümeti teşkilatını daha sonra Akyazı, Hendek ve Düzce'ye kadar yayma fikrindeydi. Ancak içlerine şimdiye kadar muhalif kuvvetlerden olanları kesinlikle almayacaklardı. Kuvâyı Milliye Adapazarı Heyetine Akyazı ve Hendek'te zarara uğramış

¹³ Geyve'deki İzmit Mutasarrıf Vekilinin Batı Cephesi Komutanlığına sunduğu harp raporundan (bkz. Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele'de Kocaeli ve Sakarya'da Kuvâyı Milliye ve Karşı Faaliyetler (1919-1921)*, basılmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s.203 v.d.

Abazaların zarar ve ziyanlarını kısmen karşılamaları gereğini bildirmiş, heyet bu isteği kabul etmişti. Yine bu felaket günlerinde ittifakın mümkün olabileceği, muhaliflerin rahat durmaları halinde affedilebilecekleri, aksi halde aftan yararlanamayacakları bildirilmişti. Rum çetelerinin Adapazarı'nda zorla kaçırdıkları iki Boşnak kızını bir çiftliğe götürerek 9 saat tecavüz ettikten sonra serbes bırakmaları Boşnak ahaliyi kızdırmış, tümünü Kuvâyı Milliye'nin etrafında birleştirmişti. Boşnaklar, Hilafet Ordusunun Yunan Ordusundan ibaret olduğunu anladıklarını ifade etmişlerdi. Adapazarı'nda Kaymakam Vekilliğine tüccardan Hayri Bey, Belediye Başkanlığına Hatip İsmail Efendi, İaşe Komisyonu Başkanlığına Hacı Fahri Efendi ve Jandarma Komutanlığına geçici olarak Hasan Bey atanmışlardı. Kuvâyı İnzibatiye mensuplarına Adapazarı'na girmemeleri, aksi halde silahlı mahalli kuvvetin engel olacağı bildirilmiş ve kendilerinden bu konuda güvence alınmıştı.

Ancak Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa Adapazarı'nda tarafsızlık adı altında güçlü ve düzenli bir örgüt kurulmasını benimsememişti. Çünkü böyle bir kuvvetin İstanbul Hükümetine taraftar olma ihtimali olduğu gibi, olmasa bile İstanbul Hükümetinin veya Yunanlıların baskısı sonucunda karşı tarafa geçmesi ihtimal dahilindeydi. Bu nedenle güvenliğin sağlanması ve korunması için Adapazarı ve Sapanca'da en fazla 400 kişilik bir kuvvetin oluşturulmasına izin verilebilecekti. Ali Fuat Paşa Düzce ve Sakarya'nın doğusunun Kuvâyı Milliye'nin elinde bulunması nedeniyle teşkilatın bu bölgelere yayılması fikrini de uygun görmemişti¹⁴. Buna karşılık Adapazarı eşrafı şehrin tarafsız statüsünün tüm taraflara kabul ettirilmesi için girişimlerini sürdürmeye devam etmişlerdi. Bu çerçevede 8 Türk, 1 Ermeni ve 1 Rumdan oluşan 10 kişilik bir kurul Yunan işgal komutanlığıyla görüşmelerde bulunmak üzere İzmit'e gönderilmişti. 1920 Ekiminde yapılan ve birkaç gün süren görüşmelerden sonra Yunan generaliyle, İzmit Mutasarrıfının (İbrahim Hakkı) başkanlığında bir uzlaşma sağlanması için umumi bir toplantı yapılmıştı. Görüşmelere Adapazarı Ermenileri adına katılan Haçik Efendi ile Doktor Kabadayan Ermeni isteklerini kabul ettirmişlerdi. Türk Heyeti ise ileri sürülen şartlardan altısını kabul etmişti. Kabul edilen şartlar şunlardı:

¹⁴ Adnan Sofuoğlu, aynı eser, s.207-208.

- 1- Adapazarı ile tüm yöre halkının silahlarının toplanması.
- 2- Şüpheli veya suçlu millicilerin sürülmesi.
- 3- Adapazarı halkından seçilmiş 20 kişilik karma bir idare heyetinin oluşturulması.
- 4- Adapazarı-İzmit-İstanbul arasında telgraf haberleşmesinin yeniden kurulması
- 5- Eski kanunların korunması.
- 6- Her gün Yunan memurlarına rapor verilmesi¹⁵.

Adapazarı Türk Heyeti bazı şartları kabul etmemiş, bu konuda eşrafla görüşmek üzere süre istemişlerdi. Bunun üzerine 4-5 gün süre verilmişti. Bunlar şu şartlardan oluşmaktaydı:

- 1- Tarafsız bölgede güvenliğin 700 kişilik bir kuvvetle sağlanması, bunun yarısının Türklerden, diğer yarısının Rum ve Ermenilerden oluşması.
- 2- Armaş (Akmeşe)'ta bulunan Yunan birlikleriyle temas edebilmek için Adapazarı ve Armaş arasında telgraf haberleşmesinin derhal kurulması.
- 3- Karma idare heyetinin 700 kişilik kuvvet oluşturuluncaya kadar tarafsız bölge olan Armaş veya Çiftlik'te toplanması

Diğer taraftan İzmit'teki Yunan işgal kuvvetleri komutanının önerisi üzerine 26 kişiden oluşacak geçici bir idare heyetinin kurulması kararlaştırılmıştı. 130 000 olan livâ nüfusunun her 5000'i için bir temsilcinin seçilmesi öngörülmüştü. İdare Heyeti Adapazarı ve havalisini, barış antlaşması gereğince mukadderatı kesin olarak belirleninceye kadar geçici olarak yönetecekti. Yunan Komutanı Ermeni göçmenlerin yerlerine iadeleri için kendisine başvuran murahhas heyetine her türlü yardımda bulunacağına dair güvence vermiş, İdare Heyeti'nin toplantısı sırasında Kuvâyı Milliyecilerin saldırması durumunda şiddetle cezalandırılacaklarını İdare Heyeti'nin Türk üyelerine ihtar etmişti.

¹⁵ Vakıf, 31 Ekim 1920, no:1040; İkdâm, 31 Ekim 1920, no:8494; İleri, 31 Ekim 1920, no:1001; Bu konuda ayrıca bkz. Hamit Pehlivanlı, *Askeri Polis Teşkilatı*, Ankara 1992, s.128 v.d

Adapazarı'na dönen heyet kendilerine tanınan sürenin bitiminden sonra İzmit'e dönmemiş, Kuvâyı Milliye ile tekrar görüşmek üzere Geyve Karaçam'a gitmişti. Ermenice Çağadamard gazetesine göre görüşmeler sonucunda Adapazarı'nda 800 kişi silahlandırılmıştı. Adapazarı Heyeti silahlı bir Ermeni veya Rum'u kendi sınırları dahiline kabul etmeyeceklerini, Adapazarı ve civarını bağımsız olarak yöneterek Kuvâyı Milliye ile resmi görevliler arasında bir tür aracılık görevini yapacaklarına dair her tarafa emirler vermişlerdi¹⁶. Adapazarı eşrafı göçmenlerin diledikleri takdirde yerlerine dönebileceklerini veya durum açıklığa kavuşuncaya kadar yerlerinde kalabileceklerini yarı resmi bir şekilde bildirmişlerdi. Bununla beraber Tarafsız Nizâm aynı günlerde tarafsızlık statüsü ile ilgili ayrıntıları tamamlamak ve sonuçlandırmak üzere İzmit, Eskişehir ve Ankara'ya resmi heyetler göndermişti. Nitekim İstanbul basınında Adapazarı Hıristiyanlarının memnuniyetsizliklerine dair haberlerin çıkması üzerine, Adapazarı Kaymakamı namına Sefer imzasıyla Vakit Gazetesine gönderilen 11 Kasım tarihli tekzip metninde bu husus açıkça ifade edilmiş, ayrıca Adapazarı Hıristiyanlarıyla ilgili olarak yapılan spekülasyonlar yalanlanmıştı: *"Bilatefrik cins ve mezhep mahal-ı ahalisinin can ve ırz ve malını sureti mutlakada hüsnü muhafaza maksad-ı meşruasıyla ve hiçbir tarafın telkinatıyla değil, sırf saika-i ihtiyaçla bitaraflığını tasdik ettirmeye muvaffak olan Adapazarı, ceride-i aliyelerinde münderic olup, hilâfi hakikat olan neşriyatı kabul edemeyeceğinden ve zaten vuku ve kati haber alınan ne Hacı Fehmi ve ne de diğer eşhas-ı hariciye ile resmi ve gayriresmi irtibatı olmadığı gibi, bitaraflığın teferruat-ı muamelatını İkmal ve intac üzere suret-i resmiyede İzmit ve Eskişehir ve Ankara'ya izâm eylediği heyetler henüz vurud etmediklerinden bu bapta heyetlerin vurudundan sonra mufassal malûmat verilebileceği ve esasen umumiyetle ötedenberi Hıristiyanların her nevi umuruna karşı gösterilmekte olan teshilat-ı insaniyetperveraneden dolayı, her an asâr-ı hoşnudi gösterilmekte olduğunu kemal'i memnuniyetle beyan eyler ve muntuka-i bitaraflı haricinde kalan Rum, Ermeni, Abaza çetelerinin hareket ve tehdidatından galat olarak yapılagelmekte olan bu gibi ihbarat-ı müsemme ve mürettebenin hangi maksat tahtında olduğu esasatına ittila'la ariz ve amik tahkik olunduktan sonra neşri ricasına intizaren ceride-i aliyelerinin 7 Teşrinsani 336 tarihli ve 1047 numaralı nüshasının ikinci sahifesinin dördüncü sütununda Çağadamard gazetesinden naklen vukubulan neşriyatın tekzipini*

¹⁶ Vakit, 7 Kasım 1920, no:1047

havi işbu izahnamenin matbuat-ı kanuni mucibince aynı sütuna derci temenni olunur"¹⁷.

Adapazarı'nda Ekim 1920 de kurulan ve 21 Haziran 1921'e kadar süren Tarafsız Nizâm, varlığını hem İstanbul, hem de Ankara hükümetlerine kabul ettirmişti. Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey'in (Soysallıoğlu) B.M.M. in 18.11.1920 tarihli oturumunda yaptığı konuşmada Adapazarı'nın Türk ve Yunan Orduları arasında kaldığı, bir ileri ve bir geri hareket esnasında fevkalade zarar gördüğü için kendisini idareye karar verdiği ve bugün pek güzel idare ettiği ifade edilmişti¹⁸. Tarafsız Nizâm'ın kuzey sınırı Söğütlü bucağını kapsıyor, Firuzlu ve Değirmencik'i içine alarak Karadiken Köyü yakınındaki Papasköprüsü'ne kadar uzanıyordu. Köprüden Adapazarı yönüne silahlı geçiş yasaklanmıştı. Silahlı olanların silahlarını bölge dışındaki Sinanoğlu'na bırakmaları gerekiyordu. Ancak Tarafsız Nizâm'ın bu yasaklara uyulmasını sağlayacak derecede gücü bulunmuyordu. Nitekim Tarafsız Nizâm'ın Söğütlü Bucağı Müdürü Seyit Efendi bu yasağı Kuvâyı Milliye'ye karşı da uygulamaya kalkışınca bu yüzden hayatını kaybetmişti¹⁹. Adapazarı'na güney yönünden girenler silahlarını komutanlığını Faik Efendi'nin yaptığı Papuççular karakoluna bırakıyorlardı. Güney sınırı Çaybaşı ve Hacıköy'ü içine alıyor, Adliye'yi dışarıda bırakan bir hatta kadar uzanıyordu. Doğu sınırı Kavaklı Orman ve Çatalköprü'yü içine almakta, batı sınırı ise Düzalan, Eceldere, Eşme ve Sapanca kısmında Derbend'i dışarıda bırakan bir hatta uzanıyordu. Tarafsız Nizâm'ın görünürdeki parolası "*Ne Kuvâyı Milliye, ne de Kuvayı İnzibatiye*" ydı. Bununla beraber Kuvâyı Milliye yanlısı bir tutum izlemişti. Nitekim bu durumu fark eden İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Adapazarı Kaymakam Vekili Telgrafçı Hayri Bey'i tehdit etmiş, kendisine katılmadıkları takdirde Adapazarı'nı yakıp kül edeceğini bildirmişti. Hayri bey bu durumu o sırada Geyve'den Hendek'e asilerin silahlarını toplamak üzere gitmiş olan Hafız Fuat

¹⁷ Vakıf, 12 Kasım 1920, no:1052.

¹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c.V, II.baskı, Ank. 1942, s.367. Bununla beraber Muharrem Giray anılarında Atatürk ve Adapazarı eşrafi arasında cereyan etmiş bir görüşmeden söz etmekte ve şunları nakletmektedir: Atatürk heyete şöyle demişti: "*Kasabanız bugün İzmit yönünden Yunanlılar, Sakarya yönünden de ön çeteleriyle tehdit altında. Geyve'deki kuvvetleri oradan şimdilik ayırma imkanı yok. Buna bir çare bulmak lazım. Siz ne dersiniz?*" Bakışan heyet azası içinde, ağzı en iyi laf yapan Adapazarı'nın ileri gelenlerinden (S) Efendi'ye (muhtemelen Sabri Bey) işaretle cevap istedi. (S) Efendi "*Malum-ı devletiniz biz İzmit'le yaptığımız anlaşma neticesinde Sapanca'dan itibaren Arifiye ve Adapazarı'nı bitaraf bir muntıkaya ne milli kuvvetler, ne de İngiliz, Yunan ve İstanbul Hükümetine ait giremeyecekler. Bizim teşkil ettiğimiz milis kuvvetleriyle kendimizi koruyacağız*". Atatürk tekrar sordu: "*Peki bu anlaşmanız iki taraftan imza edilmiş bir protokolla tevsik edildi mi?*" (S) Efendi cevap veriyor: "*Hayır Paşam.*" Atatürk öyle ise "*söz uçar, yazı kalır. Bitaraflık yok ya bir taraf olursunuz. Yahut da bertaraf olursunuz*" buyurdular. bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk, İkinci Kitap, Yeni Tarih Dünyası Özel Sayısı, İstanbul 1954, s.5-6.

¹⁹ Sabahattin Özel, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922) İstanbul 1987, s.113

Efendi'ye bildirmişti²⁰. Bununla beraber Tarafsız Nizam ve Geyve'deki İzmit Mutasarrıflığı arasında bazen anlaşmazlıklar da olabiliyordu. Nitekim Mart 1921 başlarında Geyve'deki İzmit Muhacirin Müdüriyeti Adapazarı Heyet-i Temsiliyesini Muhasebe-i Hususiye, Emlak-ı Emiriye, Orman ve Ziraat daireleri yanında, 10.000'e yakın muhacir ve mültecinin korunmasını sağlamadan Muhacirin İdaresini de lağvederek sefaletlerine yol açmakla suçlamış, bu durum Ankara'daki Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bildirilmişti²¹

Tarafsız Nizam'ın seçimle belirlenmiş genelde Heyet-i Temsiliye olarak adlandırılan bir kurulu ve ona bağlı bir yürütme gücü bulunuyordu. Bu oluşum muvakkat hükümet olarak da adlandırılıyor, Adapazarı Kaymakamı doğrudan B.M.M. Başkanlığı ile yazıyordu. Tarafsız Nizam'ın kurduğu mahalli milis teşkilatının ilk çekirdeği şu isimlerden oluşmuştu: Ali Paşazâde Sabri Bey, Sipahizâde Hamit Bey, Şakir Kazım Bey, Mühendis Cemil Bey, Telgrafçızâde Hayri Bey, Jandarma Ahmet, Polis Basri, Hakkı Bey, Hakim Nevruz Bey, Mehmet Sıtkı Bey, Mütevellî Mehmet Efendi, Eli silah tutanların cepheye bulunması nedeniyle küçük bir kuvvet oluşturulabilmişti²². İhtiyaçları Adapazarı Derneği tarafından karşılanıyor²³, bu kuvvet Genç Dernek Efradı olarak adlandırılıyordu. Sürekli eğitim yaptırılan Genç Dernek Efradı eğitim alanına gider ve gelirlerken türküler okur, en sık olarak "*Bozulmuş Yunan Yel Gibi Kaçar*" türküsünü söylerlerdi. Milis teşkilatının silah ve teçhizat ihtiyacı Sakarya ağzındaki kaçakçılardan sağlanmaktaydı. Bazen Kuvâyı Milliye Tarafsız Nizamın bu kaynaktan silah almasına izin vermemekteydi. Milli Kuvvetler 2 Şubat 1921'de buraya gelen silahları satın almak istemişlerse de maddi imkanlarının yetersizliğinden alamamışlardı. Ancak Tarafsız Nizam'ın aynı silahları satın almasına izin vermemişlerdi²⁴. Bu tutum üzerine Adapazarı Kaymakamı Ethem Şevki Bey Kocaeli Kumandanı Halit Bey'e başvurarak Adapazarı'nın ordu ve Büyük Millet Meclisiyle bağlantı kurmaktan bir an ayrı olmayı ima ettirmediklerinden, hükümetin Adapazarı'nın durumundan haberdar olmasını, gerektiğinde vaki olacak başvurularının anında ilgili makama bildirilebilmesinin sağlanması için Adapazarı-Hendek telgraf hattının kurulmasına iznini istemiş ve bu konuda doğabilecek her türlü eleştirinin tüm sorumluluğunu üstlendiğini arz etmişti. 1921 Mart'ında tarafsız bölgenin Yunan

²⁰ Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İzmit 1945, s.113.

²¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon. 272.00.12, Yer. 38.30.14, Ek. 1.2.

²² Sabahattin Özel, *aynı eser*, s.113

²³ Yusuf Çam, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, İzmit 1993, s.239

²⁴ Aynı yer.

işgaline uğradığı sırada Geyve yöresindeki Milli Kuvvetlerin mevzilerine sığınmak isteyen Sapancalılar, Ankara'dan "geçsinler" izni verilinceye kadar mevzilerin önünde bekletilmişlerdi²⁵.

Sonuç olarak Milli Mücadele döneminde Adapazarı eşrafı, şehrin İstanbul Hükümeti ve Kuvâyı Milliye arasında sık sık el değiştirmesinden olumsuz yönde etkilenince, tarafsız bir statü kazanabilme arayışlarına yöneldi. Bu fikir Ali Fuat Paşa'nın bazı çekincelerine rağmen yerel Kuvâyı Milliye tarafından da kabul gördü. Bunun için örtülü bir Kuvâyı Milliye taraftarlığı şart görüldü. Böylece tarafların onayı alınmak suretiyle Adapazarı'nda Tarafsız Nizâm Yönetimi kuruldu. Yönetimin seçimle belirlenen bir yönetim kurulu, ona bağlı bir yürütme organı bulunuyordu. Kaymakamı doğrudan T.B.M.M. Başkanlığıyla yazışabiliyordu. Adapazarı Milli Mücadele döneminde başka bir örneği görülmeyen bu statüsüne karşın Yunan işgalinin hedefi olmaktan kurtulamadı. Tarafsız Nizâm Yönetimi şehrin Yunan işgalinden kurtarıldığı 21 Haziran 1921 tarihinde sona erdi.

²⁵ Yusuf Çam, aynı yer

ÖZET

Milli Mücadele döneminde Adapazarı İstanbul Hükümeti ile Kuvâyı Milliye arasında bir nüfuz mücadelesine sahne oldu. Dolayısıyla Adapazarı sık sık taraflar arasında el değıştirdi. Bu durum şehir eşrafını tarafsız bir yönetim kurarak, bu statüsünü her iki tarafa ve ayrıca İzmit'teki Yunan işgal kuvvetleri komutanlığına kabul ettirmeye sevk etti.

Sonuçta Adapazarı'nda Ekim 1920'de Tarafsız Nizam yönetimi kuruldu. Tarafsız Nizam yönetimi Kuvâyı Milliye'nin örtülü desteğine sahip bulunuyordu. Bu statü Adapazarı'nın Yunan işgalinden kurtarıldığı 21 Haziran 1921 tarihine kadar sürdü.

Anahtar Kelimeler

Adapazarı, Cengiz Bey, Sabri Bey, Ali Fuat Paşa, Geyve.

ABSTRACT

Adapazarı witnessed the struggle for influence between the power in Istanbul, namely the Istanbul Cabinet and National Forces (Kuvvayı Milliye) during the National Warfare period. Therefore the city and the surrounding districts often handed over from one force to the other. After these developments, city notables proposed the constitution of an impartial administration which then approved by both of the conflicting sides and by the Greek occupation headquarter in İzmit.

As a result the Impartial Order (Tarafsız Nizam) administration founded in September 1920. The Impartial Order administrators had the latent support of National Forces. This status had continued until the city saved from the Greek occupation in 21 June of 1921.